

Kolankowski, Zygmunt

"Sources for History of Quantum Physics. An Inventory and Report",
Thomas S. Kuhn, John L. Heilbron, Paul
L. Forman, Lini Allen, Philadelphia 1967
: [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 13/1, 181-183

1968

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

pretować go nie można. Ale też, gdy mamy do czynienia z materiałem uporządkowanym, nie ma przecież potrzeby sporządzać z niego szczegółowych rejestrow; rejestrow, które i tak, choćby najbardziej rozbudowane, na wszystkie pytania nie odpowiedzą i od konieczności sięgnięcia do akt nie zwolnią.

Trzeba tylko zwrócić większą uwagę na układ; zarówno same poszukiwania, jak charakterystykę, powiązać ściśle z gruntowną znajomością całej struktury zespołu. Tylko i wyłącznie ona, przedstawiona we wstępie do publikacji, skomentowana czy i o ile jest właściwa, musi stworzyć zasadnicze ramy całego informatora. I ona to, wraz z odpowiednim komentarzem, odpowie czytelnikowi na pytanie — jeśli nawet nie konkretnie — czy interesujący go materiał w ogóle się tam znajduje — to w każdym razie — skoro materiał jest, gdzie go w ramach zespołu szukać.

Publikowania przy tym tekstów źródłowych, np. dobranych tematycznie, bynajmniej to rzecz jasna nie wyklucza. Skoro jednak wiadomo, że całości objąć nie mogą, że wszelkich możliwych zainteresowań indywidualnych nie zaspokoja, że, co za tym idzie, nie każdy je uzna za najciekawsze z możliwych, niechże przynajmniej będą wybrane z całości.

A swoją drogą nie sposób się oprzeć stwierdzeniu na zakończenie, iż wszystkie powyższe uwagi są przecież właściwie tylko przypomnieniem i rozwinięciem tych, do jakich w trakcie analogicznych, wieloletnich poszukiwań *poloniców* we Włoszech doszli już dawno, dawno temu pracownicy Akademii Umiejętności.

Bogusław Ratusiński

Sources for History of Quantum Physics. An Inventory and Report. Opracowali: Thomas S. Kuhn, John L. Heilbron, Paul L. Forman, Lini Allen. American Philosophical Society, Philadelphia 1967, ss. XI + 176.

Interesującą próbę udostępnienia źródeł do dziejów nauki stanowi wydany ostatnio w Stanach Zjednoczonych pokaźny wolumen *Sources for History of Quantum Physics*; jest to t. 68 serii *American Philosophical Society: Memoirs* (cena 5 dolarów).

W 1960 r. Amerykańskie Towarzystwo Filozoficzne zawarło porozumienie z Amerykańskim Towarzystwem Fizycznym w sprawie wspólnego gromadzenia źródeł do dziejów fizyki kwantowej. Impulsem było stwierdzenie, że liczni czołowi przedstawiciele tego kierunku nauki, utworzonego „za naszych czasów”, wymierają: A. Einstein zmarł w 1955 r., W. Pauli w 1958 r., E. Schrödinger w 1961 r. Chodziło o uchwycenie na czas możliwości dotarcia do materiałów pierwotnych, odwołania się do pamięci badaczy, przeprowadzenia z nimi rozmów czy wywiadów. Na gruncie zawartego porozumienia utworzono wspólny komitet pod przewodnictwem Johna A. Wheelera, działacza Amerykańskiego Towarzystwa Filozoficznego, i powołano grupę roboczą, której trzon stanowiły cztery osoby, podpisane jako autorzy *Sprawozdania i inwentarza*. Grupa ta dysponowała całym sztabem współpracowników niestałych oraz dość znacznymi środkami materialnymi i technicznymi.

Do właściwej pracy przystąpiono w jesieni 1961 r. W 1961/62 r. prace koncentrowały się w Stanach Zjednoczonych, następnie w 1963 r. przeniesione zostały do Kopenhagi, gdzie prowadzone były pod egidą i przy czynnym uczestnictwie Nielsa Bohra, którego zgon przerwał serię nagrywanych z nim wywiadów, po czym znów powrócono do Ameryki. W wyniku uzyskano obszerną inwentaryzację materiałów znajdujących się w licznych zbiorach publicznych i prywatnych¹ oraz sporządzono

¹ Spis zbiorów objętych badaniem wymienia ogółem 59 instytucji (s. 176); główne kolekcje prywatne to: zbiory N. Bohra w Kopenhadze, papiery A. Einsteina w Princeton, W. Pauliego w Zürichu, E. Rutherforda w Cambridge.

pokażny zestaw mikrofilmów i nagrań magnetofonowych. Uzyskano również pewne materiały oryginalne i sporządzono odpisy odczytanych nagrań. Szczególnie dużo uwagi poświęcono korespondencji naukowej.

Utworzone zostało w ten sposób *Archiwum fizyki kwantowej*, które w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach fotograficznych ulokowano w Filadelfii oraz w Berkeley, z tym, że pokazną część materiałów przekazano w trzecim egzemplarzu do zbiorów Instytutu Nielsa Bohra w Kopenhadze.

Wydany tom stanowi szczegółowy katalog *Archiwum fizyki kwantowej*. Otwiera go wstęp ogólny pióra J. A. Wheelera, po czym następuje sprawozdanie grupy roboczej informujące o przebiegu i metodach pracy. Do najciekawszych należą tu uwagi na temat techniki przygotowywania i przeprowadzania wywiadów ustnych, a następnie — trudności związanych ze sporządzeniem tekstów pisemnych z odpowiednich nagrań (ss. 3—6).

Trzeci tomu stanowi *Katalog autorski głównych źródeł* (ss. 11—99). Podane są w nim w układzie alfabetycznym nazwisk opisy papierów poszczególnych uczonych. Każdy opis poprzedzają skrócone dane biograficzne (w zasadzie w granicach do 1939—1940 r.), po czym idą informacje o materiałach zgromadzonych w *Archiwum* lub zarejestrowanych w jego kartotekach. Na pierwszym miejscu wymienia się wywiady ustne, następnie omawia się listy wysyłane do osób wymienionych w katalogu („wychodzące”), potem listy od osób trzecich („wpływające”), dalej „re-kopisy” to jest wszystkie notatki, wykłady, teksty opracowań naukowych itp. Kolejna rubryka zatytułowana jest *Materiały nie publikowane przechowywane gdzie indziej* — odsyła ona do zbiorów objętych inwentaryzacją, lecz nie zmikrofilmowanych. Niekiedy pojawia się jeszcze rubryka *Informacje dodatkowe*, zawierająca np. dane o zniszczeniu części papierów w czasie wojny (por.: s. 76, *Planck Max*) lub też, przeciwnie, o ich zachowaniu, lecz w stanie utrudniającym wykorzystanie (zob.: s. 87, *Slater J.C.*). Opisanymi objęto papiery około 280 uczonych.

Trzeci rozdział stanowi *Inwentarz dokumentów ustnych* (ss. 100—104), którego część pierwsza ma układ alfabetyczny według nazwisk rozmówców, a druga ułożona jest według numeru płyty z nagraniem. Jako rozdział czwarty następuje szczegółowy inwentarz mikrofilmów (ss. 105—137). W *Dodatku* zamieszczono tytułem przykładu (na ss. 138—150) dwie biografie: A. J. W. Sommerfelda (1868—1951), jako wzorzec życiorysu uczonego zmarłego, i J. Francka (ur. 1882), jako przykład biogramu badacza żyjącego. Dalej podano zarys kwestionariusza wywiadu ustnego, przy czym również w formie przykładu ogłoszono wytyczne do rozmowy z R. L. Kronigiem z listopada 1962 r. oraz punkty do dyskusji z W. Heisenbergiem z lutego 1963 r. (ss. 150—156). Zamyka dodatki informacja o zbiorach europejskich, objętych poszukiwaniami.

Końcowym elementem katalogu są indeksy: materiałów roboczych „projektu”, zbiorów według typów materiałów, nazwisk, instytucji, a wreszcie zbiorów przechowywujących omówione źródła.

Zasadniczym założeniem inwentaryzacji źródeł i gromadzenia zbiorów było uchwycenie okresu powstawania fizyki kwantowej jako nauki, a więc skoncentrowanie uwagi na latach mniej więcej od 1898 r. do 1933 r. Chodziło również o możliwie ściśle trzymanie się materiałów obrazujących dzieje tej gałęzi fizyki. Mimo dosyć uważnej selekcji tematycznej nie uniknięto zmikrofilmowania, a w następstwie opisanie, niektórych pozycji, jak się wydaje, luźno związanych z fizyką kwantową. Opisanie są np. „notatki gimnazjalne z języka greckiego, ok. 1906 r.” albo bruliony zatytułowane *Filozofia i religia indyjska* (s. 83, *Schrödinger E.*), lub *Września z Ameryki* (s. 89, *Sommerfeld A.*).

Wyobrażenia geograficzne Amerykanów opracowujących inwentarz wyglądają — dla czytelnika europejskiego, a szczególnie polskiego — na dość dziwaczne i raczej płynne. Np. Żory koło Katowic to Górny Śląsk w Niemczech (*Upper*

Silesia, Germany; s. 90, *Stern R.*), Rymanów leży w Austro-Węgrzech (s. 77, *Rabi I. I.*); można by więc wnioskować, że przynależność danej miejscowości do jakiegoś państwa odnosi się tutaj do daty omawianego wydarzenia (urodzenia, studiów lub zatrudnienia). Ale jednakże Sadagóra koło Czerniowiec zaliczona została do Polski, i to w roku 1889 (s. 80, *Rubinowicz W.*)!

W pięknie wydanym tomie razi szereg usterek rzeczowych. Indeksy opracowano dość niestarannie, układ ich jest mało komunikatywny; mimo mnogości (jest ich w sumie 5), pozostawiają niedosyt informacyjny. Przy bliższym spojrzeniu wychodzą na jaw pewne zadziwiające sprzeczności. Tak np. w przedmowie mówi się o zgonie Nielsa Bohra w dniu 18 listopada 1963 r. (s. IX), natomiast w odpowiednim rozdziale katalogu podana jest data 1962 (s. 16); podobnie wskazane są dwie daty śmierci W. Pauliego (s. VI: 1959, s. 73: 1958).

Jeśli chodzi o Polskę i polskich uczonych, zwrócić należy uwagę na poczesne miejsce, jakie w katalogu zajmuje Wojciech Rubinowicz. Poświęcono mu opis główny (s. 80), odnotowując przy tym umownym znakiem, że w zbiorach *Archiwum fizyki kwantowej* znajduje się jego obszerna biografia; przeprowadzono też z nim wywiad nagrany na magnetofonie (katalog odnotowuje, że działo się to 18 maja 1963 r. w Warszawie, wywiad trwał 2 godziny, przeprowadzony został w języku niemieckim przez J. L. Heilbrona i T. Kahana, skąd uzyskano 22 strony maszynopisu odczytanego z taśmy; por.: s. 102 i s. 104). W liczbie innych osób związanych z Polską wymienić można K. Fajansa (opis główny, s. 37), P. S. Epsteina, I. I. Rabiego, L. Silbersteina (opis, s. 87). Według wskazówek indeksu dotrzeć można także do poszczególnych listów lub innych materiałów: C. Białobrzeskiego, M. Skłodowskiej-Curie, S. Michalskiego, M. Smoluchowskiego i in.

Próba zinwentaryzowania źródeł do dziejów fizyki kwantowej jest jedną z pierwszych podobnych imprez, której wyniki podane zostały do wiadomości publicznej. Autorzy sprawozdania zdają sobie sprawę z luk oraz nieściśłości, apelują o nadsyłanie uwag i uzupełnień. Rzecz oczywista, że uwagi i zastrzeżenia można by mnożyć. Nie brak byłoby też podstaw do podawania uzupełnień — chociażby z nie dość opracowanych przez zespół zbiorów polskich; przedtem jednak należałoby się jednoznacznie porozumieć co do kryteriów objęcia materiałów zasięgiem zainteresowania, by uniknąć zbytecznego rozszerzania jego profilu.

Uderza fakt, że wiele niedostatków tego pionierskiego przedsięwzięcia wiąże się z pewnym pośpiechem jego przeprowadzenia. Niemniej podziwiać trzeba wysiłek włożony w zebranie materiałów i drobiazgowo opracowanie uzyskanych rezultatów.

Zygmunt Kolankowski

Czasopisma zagraniczne w bibliotekach Polskiej Akademii Nauk. Opracował zespół pracowników Biblioteki PAN w Warszawie. Redakcja: Ośrodek Rozposzczelniania Wydawnictw Naukowych PAN. [T. 1—3]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Wrocław—Warszawa—Kraków 1965—1967, [t. 1:] *Rok 1964*: ss. XII+570; [t. 2:] *Aneks. Lata 1965—1966*: ss. XIII+136; [t. 3:] *Indeks tytułów*: ss. 454 (wydawnictwo powielone).

W obecnej dobie szalonego rozwoju nauki istnieje na świecie ogromna liczba periodycznych wydawnictw naukowych. Część z nich dociera różnymi drogami do naszego kraju. Tutaj, rozproszoną po bibliotekach, nie zawsze wykazana w katalogach, często jest bezużyteczna dla szerszego grona czytelników. Dlatego też centralna ewidencja zagranicznych periodyków staje się potrzebą nagłą, jest niezbędnym elementem współczesnej organizacji bibliografii.